

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.27>

НЕОКАНТІАНСЬКЕ ГНОСЕОЛОГІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ЧИСТОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА ГАНСА КЕЛЬЗЕНА

Середюк В.,
*кандидат юридичних наук,
доцентка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-6456-8701
e-mail: serediuk@knu.ua*

Богдан О.,
*кандидат юридичних наук,
доцентка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-8090-846X
e-mail: olha.bohdan@knu.ua*

Середюк В., Богдан О. Неокантіанське гносеологічне підґрунтя чистої теорії права Ганса Кельзена.

Автори статті аналізують значення неокантіанської гносеології у формуванні та обґрунтуванні науковості чистої теорії права Ганса Кельзена та, зокрема, її вплив на концепцію засадничої норми. Актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю теорії Г. Кельзена в українській науці та необхідністю ґрунтовного аналізу її методологічного та гносеологічного підґрунтя. У статті розглядається використання Г. Кельзеном трансцендентального методу, розробленого І. Кантом та інтерпретованого Г. Когеном, як основи чистої теорії права. Особлива увага приділяється аналізу засадничої норми як гносеологічного принципу пізнання права. Розглядається її трансцендентально-логічний характер та функція обґрунтування нормативного порядку. Проводиться порівняння засадничої норми з кантівськими імперативами та обґрунтовується її необхідність як мисленнєвого припущення, за аналогією з Когенівською концепцією гіпотез, що уможливорює наукове дослідження права. Розрізнення явищ онтологічного та деонтологічного ряду та неможливість логічного переходу між ними лежить в основі необхідності впровадження гносеологічного припущення засадничої норми як найвищого принципу пізнання всієї системи порядку норм права. Г. Кельзен адаптував трансцендентальний метод, який І. Кантом застосовувався у сфері теоретичного розуму та обґрунтування науковості природничих досліджень. Г. Кельзен же використав його у сфері практичного розуму для обґрунтування наукового дослідження норм права, окремого від дослідження інших нормативних систем. Автори наголошують, що Г. Кельзен аналізує норми права як об'єкти пізнання, впроваджує поняття засадничої норми як гносеологічне припущення, необхідне для можливості пізнання права та пояснення чинності нормативного порядку. А отже, чиста теорія права є теорією пізнання права, наукова та емпірична за своїм характером, подібно до природничих дисциплін, однак яка вивчає не природні явища, а нормативні смисли. Такий аспект чистої теорії права Г. Кельзена в українській юриспруденції розглянуто вперше та наголошено на його актуальності для сучасного теоретичного та практичного вимірів права. Автори окреслюють напрями подальших досліджень, зокрема вивчення інших зв'язків з гносеологією Г. Когена, а також таких категорій, як *imputare*, нормативний зв'язок та суб'єкт права.

Ключові слова: Ганс Кельзен, Герман Коген, чиста теорія права, неокантіанство, гносеологія, засаднича норма, трансцендентальний метод, Іммануїл Кант.

Serediuk V., Bogdan O. The neo-kantian epistemological background of Hans Kelsen's pure theory of law.

The authors analyze the contribution of neo-Kantian epistemology to the establishment and substantiation of the scientific nature of Hans Kelsen's pure theory of law and, in particular, its impact on the concept of the fundamental norm. The research is relevant because Kelsen's theory is insufficiently studied in Ukrainian science and its methodological and epistemological basis needs to be fundamentally analyzed. The article examines Kelsen's use of the transcendental method developed by I. Kant and interpreted by H. Cohen as the basis of the pure theory of law. Particular attention is paid to analyzing the fundamental norm as an epistemological principle of cognition of law. Its transcendental and logical character and the function of substantiation of the normative order are considered. The author compares the fundamental norm with the Kantian imperatives and substantiates its necessity as a mental assumption, similar to the Cohenian concept of hypotheses makes scientific research of law possible. The distinction between the phenomena of the ontological and deontological types and the impossibility of a logical transition between them underlies the need to introduce the epistemological assumption of the fundamental norm as the highest principle of cognition of the entire system of the order of legal norms. H. Kelsen adapted the transcendental method used by I. Kant in the field of theoretical reason and justification of the scientific nature of natural science. H. Kelsen used it in the field of practical reason to justify the scientific study of legal norms, separate from the study of other normative systems. The authors emphasize that H. Kelsen analyses legal norms as objects of cognition, and introduces the concept of a fundamental norm as an epistemological assumption necessary for the possibility of cognition of law and explanation of the normative order. Therefore, pure legal theory is a theory of legal knowledge, scientific and empirical in nature, similar to natural sciences, but which studies not natural phenomena but normative senses. This aspect of Kelsen's pure theory of law in Ukrainian jurisprudence is considered for the first time and its relevance for the modern theoretical and practical dimensions of law is emphasized.

Key words: Hans Kelsen, Hermann Cohen, pure theory of law, neo-Kantianism, epistemology, basic norm, transcendental method, Immanuel Kant.

Постановка проблеми. Ганс Кельзен – відомий австрійсько-американський правознавець ХХ століття, чия чиста теорія права здійснила величезний вплив на дослідників права і продовжує залишатися актуальним джерелом знань в галузі юриспруденції донині. Сама ж чиста теорія права в українській науці залишається некоректно інтерпретована, зокрема, через відсутність досліджень її гносеологічного підґрунтя. Ця стаття спрямована на з'ясування впливу неокантіанської гносеології на формування та обґрунтування науковості чистої теорії права Ганса Кельзена та, зокрема, її вплив на концепцію засадничої норми.

Актуальність. В сучасній європейській та американській науці надзвичайно актуальним є дослідження чистої теорії права Г. Кельзена та її окремих аспектів, незважаючи на те, що перше видання було опубліковано у 1934 році, а нормативні положення своєї теорії Г. Кельзен вперше виклав ще в 1911 році у габілітаційній праці «Головні проблеми державного права, розвинені з вчення про норму права» [1]. Дослідження теорії Г. Кельзена не припиняються впродовж десятиліть, а про надзвичайну її важливість свідчать як її прихильники, так і критики (з моменту її виникнення) [2, с. 445–508; 3, с. 797–812]. Це дослідження проблем автономності або «чистоти» права, нормативності, чинності як унікальної властивості норми права, співвідношення чинності та дієвості норм права тощо.

В сучасній «західній» юриспруденції теоретичні моделі, запропоновані в чистій теорії права, використовуються в сфері правничої інформатики (ІТ-права); для обґрунтування концепції відповідальної особи, концепції розширення повноважень та створення права тощо. Тобто вони залишаються актуальними для вирішення проблем юридичної теорії та практики ХХІ століття. Моделі та конструкції, запропоновані Г. Кельзенем мають власне підґрунтя у філософії неокантіанства, яка транзитивно, по суті, виступає основою вирішення сучасних практичних проблем.

На жаль, в українській юриспруденції, зокрема практиці Конституційного суду та вищих судів України ні використання цих конструкцій, ні цієї транзитивності не прослідковується. Тобто, у ситуаціях, коли виникає потреба у ґрунтовній правовій аргументації та тлумаченні, спостерігаємо запозичення правових позицій рішень ЄСПЛ чи рішень конституційних судів інших держав. В них знаходяться базові доктринальні теоретичні та філософсько-правові моделі та конструкції.

Застосування в українській практиці рішень, які ґрунтуються на таких моделях та конструкціях, без знання самих цих конструкцій, може свідчити про хитку та неповну аргументацію, а також мати ризики отримання помилкових висновків.

Зважаючи на це та недостатню дослідженість теорії Г.Кельзена в українській науці, вважаємо, що її положення потребують подальшого ґрунтовного вивчення, зокрема методологічне та гносеологічне підґрунтя чистої теорії права та її ключового елементу – засадничої норми.

Стан опрацювання проблематики. Цій проблематиці присвячені переважно праці зарубіжних науковців таких, як Д. Бейлвелд, Б. Бікс, Ш. Гамер, Г. Ідель, С. Полсон, Дж. Раз та ін., оскільки Г. Кельзен та його чиста теорія в європейській правовій традиції вважається фундаментальною та такою, що на засадах належного обґрунтує нормативність позитивного права та принципи його пізнання. На жаль, українських правничих та філософсько-правничих робіт в галузі неокантіанської методології та гносеології Г.Кельзена обмаль. На те є кілька причин: 1) розрив між теорією права та філософією права в сучасній українській юриспруденції, 2) продовження в сучасній українській юридичній науці радянської традиції критики Г. Кельзена при неглибокому та непослідовному дослідженні його теорії. По суті, більшість робіт Г. Кельзена переважно досі невідома українському читачеві, тому українські дослідження здебільшого стосуються ієрархії правових норм, правового порядку, окремих аспектів чистої теорії права або ж її загальної характеристики в цілому. Однак правничі дослідження гносеологічної та методологічної основи відсутні. Це, серед іншого, зумовлює звинувачення теорії Г. Кельзена у «вузькості», у відкритті праву шляху до свавілля, у неврахуванні правом моральних норм та соціально-політичних факторів тощо [4, с. 356-357].

Загальна характеристика чистої теорії права подається у підручниках з історії політичних та правових учень, у підручниках та монографіях з філософії права, зокрема у роботах «Філософія права» за ред. С. Максимова (2009), «Сучасні філософсько-правові доктрини» Дудченко В.В., Капустіна Н.Б., Горобець К.В. (2018), «Практична філософія права» Козюбра М.І. (2024).

У філософському аспекті протягом 2012–2015 рр. проблематиці чистої теорії права була присвячена низка робіт Абашніка В.О.. Юридичним аспектам теорії Кельзена присвячені дисертація Ковтонюк А.М. (2010), статті Р. Корнути (2005), М. Теплюка (2012), О. Ковальчука та В. Хаврука (2012), Д. Ковалю (2014), С. Рабіновича (2016), Лободи Ю.П. та ін.(2023).

В українських дослідженнях автори здебільшого обмежуються вказівкою на притаманність Кельзенівській теорії неокантіанського розрізнення буття та належного, але детальний розбір цих та інших неокантіанських елементів у чистій теорії права, на жаль, відсутній. Зокрема, у такому розрізі, теорія Г. Кельзена досі залишається малодослідженою.

Тому **метою нашого дослідження** є розкриття неокантіанського підґрунтя чистої теорії права Г. Кельзена та її ключового елементу – засадничої норми.

І. Трансцендентальний метод – основа чистої теорії права Г. Кельзена.

В своєму листі до Ренато Тревеса (італійський соціолог права, який поширив ідеї неокантіанства та чистої теорії права в італійській інтелектуальній спільноті) від 1933 року Г. Кельзен роз'яснює філософсько-методологічні засади своєї теорії права. Він зазначає, що підґрунтям чистого правознавства стала філософія Нового часу, зокрема Кантівська філософія в інтерпретації Г. Когена [5].

Г. Коген – представник Марбурзької школи неокантіанства, інтерпретував Кантівський трансцендентальний метод і використовував його в роботах з практичної та теоретичної філософії. В «Етиці чистої волі» він обґрунтував науковість етики через науковість юридичної науки та мету моральності в праві, пропонуючи концепти «чистої волі», «чистого мислення», «чистого чуття», «чистої юриспруденції» [6, с. 85–103; 7].

Як зазначають дослідники, концепція волі, викладена в роботі «Етика чистої волі», мала деякий вплив на Кельзенівські погляди. Проте, в цілому Г. Кельзен критикував Г. Когена за його дослідницьку позицію в юриспруденції, яка залишилася в площині природного права, та за нездатність застосовувати вповні трансцендентальний метод до пізнання права, моралі та держави. Тому, в літературі відзначають, що вплив Г. Когена на Г. Кельзена лежить не у площині практичної філософії (права та моралі). Натомість цей вплив спостерігається у площині теоретичної філософії, у сфері епістемологічних та логіко-методологічних принципів [8, с. 199-200; 9].

Вихідним пунктом для неокантіанства став розроблений І. Кантом так званий «трансцендентальний метод», тобто такий спосіб пізнання, який осмислює не предмети, а способи їх пізнання

[10, с. 51]. Таким чином, критика чистого розуму І. Канта є теорією пізнання світу, в якій він формулює принципи пізнання («апріорного знання»), які є безумовними, не залежать від досвіду і ґрунтуються виключно на розумі. Саме так і розуміє Кантівську «Критику чистого розуму» Г. Коген, як ґносеологічну теорію досвіду, або ж теорію пізнання, що подає принципи вивчення емпіричних явищ. За цією ж логікою Г. Кельзен застосовує трансцендентальний метод до позитивного права як емпіричного, даного права.

Г. Кельзен пише: «Якщо позитивне право розуміти як емпіричне право, право в досвіді, або правовий досвід, тоді чиста теорія права насправді емпірична теорія, але емпіризм¹ тут той самий, що й у Кантівській трансцендентальній філософії. І так, як Кантівська трансцендентальна філософія енергійно протистоїть всьому метафізичному, так само чиста теорія права ставиться до природного права як до метафізики соціальної реальності та позитивного права» [5].

Тому, аналізуючи теорію права Г. Кельзена, ми маємо чітко зафіксувати, що описуючи поняття засадничої норми та правового порядку, з огляду на трансцендентальний метод, він пише про право не в онтологічному аспекті (чим норма є), а в ґносеологічному (як норма можлива до пізнання, яким чином її можливо пізнати). Цю ґносеологічну «можливість» в нашій статті ми розглядаємо через аналіз методології науки ХХ століття, розрізнення буття та належного, аналіз поняття засадничої норми в світлі неокантіанства.

II. Неокантіанство в обґрунтуванні наукового характеру знання про право.

Як відомо, виникнення та розвиток позитивізму вплинуло на виокремлення науки як окремої від філософії галузі знань. Передусім в цьому напрямі розвивалися природничі дослідження, а згодом вимоги науковості почали застосовувати і до витворів людського духу, культури, соціуму.

Однак, в сфері гуманітарного знання кінця ХІХ-ХХ століття сцієнтизм позитивізму та матеріалізм природознавства показали свої межі, оскільки не могли обґрунтувати науковість досліджень в сфері права та моралі, що зумовило потребу в пошуку інших методологій для обґрунтування можливості їх пізнання. Так відбулося «повернення» до філософії І. Канта та виникнення нового напрямку – неокантіанства. Неокантіанці взяли за основу Кантівську ґносеологію як теорію емпіричного пізнання в природничих науках і поширили ключове питання цієї теорії «як можливе наукове знання?» на сферу позаприродничого знання, а саме на такі феномени, як історія, культура, мораль, право. Так само вчиняє і Г. Кельзен, застосовуючи неокантіанську ґносеологію, він розробив теорію права як науку, подібно до природничих наук.

Сам Г. Кельзен оцінює свою теорію як першу спробу розвинути філософію І. Канта (який відкинув трансцендентальний метод в своєму правовому вченні) у теорію позитивного, а не природного права. Тому Г. Кельзен вважає, що його чисте правознавство зробило Кантівську філософію по справжньому плідною для права, як ґносеологію для наукового пізнання, тобто для юридичної науки.

Право за І. Кантом є явищем зі сфери практичного розуму, який відповідає на питання «що я маю робити?», і оскільки за своєю сутністю право є метафізичним, воно не може бути досліджене з позиції «природознавства», тобто науки. Тому Г. Кельзен використовує не Кантівську ґносеологію в оригінальній версії, а її Когенівську інтерпретацію, переводячи дослідження права зі сфери практичного у сферу теоретичного розуму. Тому наукове дослідження норм права у Г. Кельзена полягає не в обґрунтуванні їх як зобов'язальних імперативів, а в аналізі їх як об'єктів пізнання [12, с. 180].

Г. Кельзен використовує ґносеологію, запропоновану Г. Когеном в роботі «Логіка чистого пізнання». В ній йдеться про так зване «чисте» пізнання. Г. Коген вважає, що його не слід розглядати як емпіричний процес або пов'язувати з емпіричними значеннями. Для філософа воно є не процесом, а змістом – мислимою формою предметності.² Філософський аналіз, у свою чергу, має на меті з'ясування принципів мислення, які мають ідеальне походження, оскільки мислення виводиться із самого мислення [13, с. 81].

Г. Кельзен в свою чергу визначає чисту теорію права як теорію позитивного права, як теорію, зорієнтовану виключно на свій предмет, як правову науку, а не політику, оскільки його теорія намагається розкрити право яким воно є, а не яким воно має бути [14, с. 11].

¹ Емпіризм – напрям у теорії пізнання, який єдиним джерелом та критерієм пізнання вважає чуттєве сприйняття і досвід [11, с. 101].

² Це саме та ідея, конструкція, яка формується в нашому розумі. Як говорив І. Кант, в процесі пізнання в нашому розумі містяться не речі, а образи цих речей – прим. авт.

Дослідники мало звертають уваги саме на формулювання «теорія», «вчення», «наука», натомість розглядають Кельзенівське розуміння права як питання онтологічного характеру, адже Г. Кельзен пише, що його теорія намагається дати відповідь на питання, «що таке право». Але, на нашу думку, саме це формулювання «що таке право» слід тлумачити в світлі Когенівської «мислимості форми предметності», тобто не як емпірично дане буття, а як певний пізнаваний зміст належного, про який Г. Кельзен, зокрема, пише щодо поняття норми. Тому Г. Кельзен і прагне Когенівської «чистоти» у пізнанні права, конструюючи як суб'єкт пізнання свій предмет дослідження, він відокремлює його від усіх сторонніх предметів. На зразок, як хімік виокремлює атом водню з молекули води, щоб дослідити водень як окремий хімічний елемент, а не воду як речовину. Як зізнається Г. Кельзен, він намагається відділити право від психології, соціології, етики, політології не тому, що воно не пов'язане з ними, а для уникнення методологічного синкретизму, який вносить невизначеність у дослідження права [14, с. 11].

Згодом Г. Коген відійшов від суб'єктивно-психологічного аспекту пізнання в Кантівській теорії та зосередився на її «логічному» боці. Так, він вбачав завдання трансцендентальної філософії у поясненні передумови, за допомогою яких стає зрозумілою можливість пізнання. І тут мова йде не про рефлексію такого способу, у який суб'єкт у межах своєї здатності пізнання отримує знання про предмет, а про те, щоб через аналіз пізнання встановити, якими мають бути передумови того, щоб зрозуміти, як стає можливим пізнання предметів. Тут треба досягнути не способу функціонування психічних здатностей, а форму предметного явища. Форми пізнання (простір, час, категорії) <...> можна брати до уваги тільки як закономірні принципи пізнання [13, с. 80].

Тобто, за Г. Когеном, необхідно дослідити пізнання в його «чистому» вигляді та з'ясувати його принципи-передумови, за яких воно можливе. І розвиваючи цю ідею, Г. Коген спирає досвідне наукове знання на систему принципів, які самі повинні ґрунтуватися на найвищому принципі. Тобто, помічаємо, що неокантіанець «вибудовує» певну ієрархію принципів, аж до найвищого. Так в роботі «Кантівська теорія досвіду» він ставить питання: «Що уможливорює або встановлює найвищий принцип?». І відповідає наступним чином: «Ніщо, крім нього самого. Немає ніякої влади над вищим принципом: немає ніякої необхідності поза ідеєю, яку ми хочемо визнати необхідною в тій області нашої свідомості, яка характеризується як наука, як математичне природознавство. <...> Той, хто визнає джерело права в надприродному одкровенні, вважається таким, що не має чесноти філософської старанності». Г. Коген серед іншого вказує, що цей вищий принцип міститься в самому питанні про нього. І за ходом його думок цей вищий принцип є наскрізною гіпотезою (припущенням) [8, с. 216].

Саме таку логічну побудову ми зустрічаємо у Г. Кельзена в його ієрархії норм права та обґрунтуванні засадничої норми. В чистій теорії права вона полягає у сходженні від найвищого принципу до найнижчого і відповідає логіці ієрархії норм права – від найвищої засадничої норми (як принципу-припущення) до нижчої норми. Тому тепер ми маємо перейти до аналізу засадничої норми.

III. Зasadнича норма як гносеологічний принцип пізнання права.

Чиста теорія права Г. Кельзена ґрунтується, серед іншого, на таких методологічних засадах та категоріях, як розрізнення буття (Sein) та належного (Sollen), повинність (належне), приписування (imputare), норма, засаднича (основоположна) норма (Grundnorm), нормативний зв'язок. Виходячи із розрізнення буття та належного (повинності), обґрунтованого ще І. Кантом та підтримуваного неокантіанцями, Г. Кельзен розглядав право як систему норм, що містять вимогу належного по відношенню до буття. Так, він пише, що право – це система норм, що регулюють людську поведінку. Тобто право є нормативним регулюванням поведінки людини. Сама ж норма – це, передусім, зміст, специфічне юридичне значення, що спрямовані на поведінку інших. І це значення (або зміст) полягає в повинності (належності). «Норма – це повинність», – пише Г. Кельзен. Цей повиннісний зміст має юридичне значення і полягає не лише у вимозі, але також у дозволі та уповноваженні (управненні) [14, с. 14-15].

Тобто, цілком в дусі Г. Когена, Г. Кельзен визначає норму як мисленнєву форму, що має зміст, який приписує належність буттю. Однак це не психічний аспект мислення, оскільки Г. Когену притаманно «очищати» логічні форми мислення від природничого психологізму. Так і у Г. Кельзена зустрічаємо критику природничого психологізму скандинавських правових реалістів у розумінні права та обґрунтування логічності ієрархії правових норм та трансцендентально-логічний характер засадничої норми [14, с. 225–227, с. 235–238].

Повинність, за Г. Кельзенем, може бути суб'єктивна та об'єктивна. В загальному значенні повинність – це суб'єктивне значення кожної вольової дії, яку одна людина спрямовує на іншу. Проте лише об'єктивне значення повинності робить її нормою.

За Г. Кельзенем, об'єктивне значення має повинність, коли вона свій зобов'язальний (нормативний) смисл має не лише з точки зору індивіда, який вимагає певної поведінки, а й з точки зору третьої сторони – безстороннього індивіда. Крім того, Г. Кельзен пише, що об'єктивне значення повинності мають чинні норми, тобто ті, що мають свою підставу в нормах вищого порядку, аж до найвищої засадничої норми [14, с. 18]. Засаднича норма (Grundnorm) – найвища норма в ієрархії норм права, яка має трансцендентально-логічний характер та є підставою чинності ієрархічно нижчих норм, всієї конститутивної системи права. Вона є підставою об'єктивного повиннісного смислу інших норм, оскільки норми продовжують бути чинними, навіть, якщо «автор їхнього смислу перестав існувати». Тому, наприклад, чинні закони не мають автора в юридичному значенні, на них не поширюються авторські права, вони продовжують свою чинність при новообраних парламентах тощо.

Через визначення суб'єктивної та об'єктивної повинності Г. Кельзен пояснює, чому вимоги грабіжника віддати гроші не можуть бути нормою права. Оскільки його вимога є суб'єктивною повинністю, але лише об'єктивна повинність визначає норму.

Тут ми маємо зупинитися на кількох моментах. По-перше, розрізнення Г. Кельзенем суб'єктивної та об'єктивної повинності, що зобов'язує до певної поведінки, подібне до розрізнення І. Кантом максим, як індивідуальних правил поведінки, прийнятих особою стосовно самої себе, та імперативів – правил поведінки, які мають загальний характер, та поширюються на всіх. Більше того, Г. Кельзен говорить про об'єктивну повинність, яка має своє підґрунтя у трансцендентально-логічній основоположній нормі, яка не залежить від конкретної особи (суб'єкта), не має предметного змісту, крім як ідеї правового порядку, ідеї впорядкування, вона мислиться, вона не є позитивною, емпіричною, тобто має трансцендентальний характер [14, с. 223–228]. З означеного слідує, що об'єктивна повинність, яка легітимується засадничою нормою, і нами порівнюється з Кантівськими імперативами, наближається до поняття категоричного імперативу, який становить мисленнєву форму і не визначається жодними умовами, крім внутрішньої ідеї розуму. Варто підкреслити, що засаднича норма пов'язана з розумом тим, що залишається мисленнєвим припущенням, так само, як за Г. Кельзенем, є припущенням категоричний імператив І.Канта.

Більше того, сам Г. Кельзен проводить аналогію між Кантівським питанням про те, яким чином можливе вільне від метафізики тлумачення чуттєво пізнаних фактів у поняттях та законах природи, та питанням чистої теорії права про те, яким чином можливе незалежне від надправових авторитетів (Бога чи Природи) тлумачення суб'єктивного сенсу певних фактів як системи об'єктивно чинних правових норм, що описуються юридичною наукою у правових положеннях [14, с. 224]. За І.Кантом чуттєвий досвід узагальнюється в поняттях, що в свою чергу опрацьовуються відповідно до гносеологічних принципів. Однак, якщо логіка І. Канта іде в порядку від емпіричного факту до принципу, то логіка Г. Кельзена зворотна – від припущення принципу (засадничої норми) до розгортання всього правового порядку (ієрархії норм) аж до норми індивідуально-правового акту. Тобто, функція засадничої норми, як пише Г. Кельзен, полягає в обґрунтуванні об'єктивної чинності позитивного правового порядку [14, с. 224].

Варто ще раз наголосити, що Кельзенівська чиста теорія права, подібно до Кантівської теорії пізнання, є гносеологічною теорією, яка описує емпіричну дійсність. І на це вказує весь хід думок Г. Кельзена. Вводячи припущення про засадничу норму, Г. Кельзен по суті, постулює гносеологічний принцип, тобто таку собі мисленнєву презумпцію, якою він обґрунтовує чинність та легітимність системи позитивних норм права, а саме, чому позитивне право має значення, має силу впливу, чому примус позитивного права є легітимним.

Навіть при розгляді самого права, Г. Кельзен не стверджує, що воно не пов'язане з мораллю, суспільними відносинами, чи політикою, натомість він підкреслює, що чисте правознавство як наука має на меті пізнання, що спрямоване на саме право і намагається вилучити всі елементи, що не належать до права. Тобто, не право як емпіричний факт існує окремо від інших емпіричних фактів (адже, реальність є цілісною), а наш спосіб мислення про право відокремлює ті інструменти пізнання, які належать до інших методологій (соціологічної, психологічної, політологічної тощо) [14, с. 11-12]. В ході застосування цього методологічного прийому Г. Кельзен і визначає право як норму. Річ у тім, що в гуманітарному пізнанні предмет та метод надзвичайно взаємоо-

бумовлені, тому гносеологічні прийоми «очищення» пізнання складні, оскільки і предмет і метод дослідження мисляться.

Подібне зустрічаємо у «Критиці чистого розуму» І. Канта, де він при визначенні умов можливості пізнання говорить, що його метод стосується «не стільки об'єктів пізнання, скільки того, ЯК ми пізнаємо об'єкти, наскільки це можливо а priori» [10, с. 51].

У згаданому листі до Р. Тревеса, Г. Кельзен зазначає, що теорія засадничої норми повністю випливає з методу гіпотез, розробленого Г. Когеном. Зasadнича норма – це відповідь на питання: «Яке припущення лежить в основі самої можливості інтерпретації матеріальних фактів, які кваліфікуються як юридичні акти, тобто ті акти, за допомогою яких видаються або застосовуються норми? Це питання, поставлене в самому істинному дусі трансцендентальної логіки» [5].

На підставі згаданої Когенівської конструкції щодо необхідності найвищого принципу-припущення, який уможлиблює пізнання, ба більше пізнання певного емпіричного факту як мисленневої форми, Г. Кельзен вводить у процес пізнання права поняття засадничої норми. Зasadнича норма в чистій теорії права є засадничим гносеологічним принципом, який уможлиблює пізнання права як певного ієрархічного порядку.

Саме ж розрізнення буття та належного, із принципу того, що належне не можливо логічно вивести з буття, Г. Кельзен підкреслює, що засаднича норма не є буттєвим фактом. Однак вона необхідна як умова, можливість пізнання. Тому, як і Г. Коген, Г. Кельзен вимушений ввести «найвищий» принцип пізнання і зазначає, що засаднича норма є припущенням [5, с. 225].

Ця норма не є встановленою, тобто немає суб'єкта, який би її запровадив як власну суб'єктивну волю, скеровану на поведінку іншого. Тому, оскільки засаднича норма «не може бути суб'єктивним сенсом чієїсь волі, вона може бути лише змістом чийогось мисленнєвого» процесу. Тобто, наше логічне мислення вимагає наявності засадничої норми, як головного засновку у силіогізмі для виведення інших норм (висновків), а оскільки вона не може бути суб'єктивним волевиявленням, отже, вона може лише бути «вигаданою», або припускатися. Разом з тим, це припущення є не довільною фантазією і не онтологічною ознакою самого права, воно є логічно необхідним гносеологічним принципом науки права [5, с. 225–228].

Висновки. Підсумовуючи, маємо зробити наступні висновки. Аналіз положень чистої теорії права Г. Кельзена та гносеології Г. Когена свідчить про їх суттєву філософсько-методологічну спорідненість на основі використання трансцендентального методу. Незважаючи на неприйняття Г. Кельзеном Когенівського бачення права в дусі юснатуралізму, він все таки взяв за основу його гносеологічні погляди і застосував їх для обґрунтування науковості юридичного знання. Використання Г. Кельзеном Кантівського трансцендентального методу в інтерпретації Г. Когена дозволило концептуалізувати право не онтологічним, а гносеологічним шляхом як систему норм, яку можливо дослідити як науковий факт, однак не як природне явище за допомогою емпіричних методів, а як смислове висловлювання, що має досліджуватися в деонтологічному ряді. Таким чином, чиста теорія права постає як емпірична, але не природнича наука, відмежована від метафізичних концепцій природного права. Використовуючи трансцендентальну логіку та неокантіанську ідею «чистого» пізнання, Г. Кельзен створив автономну юридичну науку, відокремлену від соціології, етики, політики з власним предметом та методом. Основним гносеологічним прийомом пізнання права в працях Г. Кельзена виступає концепція засадничої норми.

Зasadнича норма має трансцендентально-логічний характер і виконує функцію обґрунтування нормативного порядку, забезпечуючи його легітимність та внутрішню ієрархію. Подібно до кантівських імперативів, засаднича норма не є емпіричним фактом та не має сутнісного змісту, однак, на відміну від категоричного імперативу, вона не має ідеалістичного характеру, крім ідеї порядку, впорядкування, належності. За Когенівською логікою засаднича норма Кельзена виступає необхідним припущенням у межах наукового правового пізнання. Вона слугує пізнавальним принципом, який пояснює, чому право має обов'язкову силу та як можливе його наукове дослідження без звернення до метафізичних чи надправових авторитетів.

В цій статті ми торкнулися лише окремих аспектів, щоб показати гносеологічні зв'язки неокантіанства (Когенівської версії) та Кельзенівського нормативного позитивізму. Окремого розгляду в цьому напрямі надалі потребує вивчення зв'язків з гносеологією Г. Когена категорії *imputare* як нормативного приписування певних властивостей (прав і обов'язків) та наслідків (юридичної відповідальності); категорії нормативного зв'язку як відмінного від причиново-наслідкового типу зв'язку, що не характерний для світу природи, який через наявність чинної норми пов'язує не

зв'язані між собою ні логічно, ні природно явища (дії, стани речей тощо). А також дослідження Кельзенівської категорії суб'єкта права та категорії людини не у біологічному, не психологічному значенні і не у метафізичному значенні, а як актора своїх дій, що, як вважав Г. Коген, може бути обґрунтовано лише в юриспруденції. Крім того, сліди Марбурзького неокантіанства в теорії Г. Кельзена не завжди свідчать про те, що Г. Кельзен напряму запозичував його положення. Дослідники біографії та творчого шляху Г. Кельзена відмічають, що його погляди сформувалися до того, як він познайомився з роботами Г. Когена, а їх вивчення сприяло вдосконаленню та більш системному викладенні Г. Кельзенем своєї концепції. Зв'язки неокантіанства та чистої теорії права потребують подальшого вивчення, зокрема, в частині Когенівської нормативності розуму та логічної єдності правопорядку в чистій теорії права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kelsen H. Hauptprobleme der staatsrechtslehre entwickelt aus der lehre vom rechtssatze. Tübingen: J.C.B. Mohr (P. Siebeck), 1911.
2. Peretiatkowicz A. Teoria prawa i państwa Hansa Kelsena. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 4, 1937. Str. 445–508.
3. Paulson S. L. Hans Kelsen's earliest legal theory: Critical constructivism. *The Modern Law Review*, 59(6), 1996. P.797–812. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.1996.tb02695.x/>
4. Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи. Київ: К.І.С., 2008. 470 с.
5. Kelsen H. Pure Theory of Law, 'Labandism', and Neo-Kantianism. A Letter to Renato Treves. *Normativity and norms: Critical perspectives on Kelsenian themes* / ed. by S.L. Paulson. New York: Oxford University Press, 1998. P. 168–175 <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198763154.003.0008/>
6. Wiedebach H. Physiology of the pure will: Concepts of moral energy in Hermann Cohen's ethics. *Journal of Jewish Thought and Philosophy*, 13(1–3), 2004. P. 85–103.
7. Edgar S. Hermann Cohen / ed. by E.N. Zalta & U. Nodelman, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2024. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/cohen/>
8. Edel G. The hypothesis of the basic norm: Hans Kelsen and Hermann Cohen. *Normativity and norms: Critical perspectives on Kelsenian themes* / ed. by S.L. Paulson. New York: Oxford University Press, 1998. P. 195–219
9. Hollander D. Ethics out of law: Hermann Cohen and the «neighbor». University of Toronto Press, 2021. 324 p.
10. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
11. Філософія: словник термінів та персоналій / В.С. Бліхар та інш. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
12. Hammer S. A Neo-Kantian Theory of Legal Knowledge in Kelsen's Pure Theory of Law. *Normativity and norms: Critical perspectives on Kelsenian themes* / ed. by S.L. Paulson. New York: Oxford University Press, 1998 P. 176–194.
13. Рьод В. Шлях філософії: ХІХ–ХХ ст. / пер. з нім. М.Д. Култаєвої та інш. Київ: Дух і Літера, 2010. 368 с.
14. Кельзен Г. Чисте правознавство / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.